

І. М. Тимейчук,

Національний університет «Острозька академія», м. Острог

ІМ'Я ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ІНШОСТІ У РОМАНІ-ДИСТОПІЇ «ОРИКС І КРЕЙК» М. ЕТВУД

У статті проаналізовано функціональне навантаження на імена персонажів роману-дистопії «Орикс і Крейк» (2003) М. Етвуд та показано, яким чином ім'я героя / героїні вказує на його/її статус як Іншого/Іншої у дистопійному суспільстві

Ключові слова: дистопія, великий Інший, малий інший, метанаратив, малий наратив

В статье проанализировано функциональную нагрузку на имена персонажей романа-дистопии «Орикс и Крейк» (2003) М. Этвуд и продемонстрировано каким образом имя героя / героини указывает на его / ее статус как Другого / Другой в дистопийном обществе.

Ключевые слова: дистопия, большой Другой, малый другой, метанарратив, малый нарратив

*The article analyses names' function of the characters in Margaret Atwood's dystopian novel *Oryx and Crake* (2003) and demonstrates the way in which the name of the hero / heroine refers to his / her status of the Other in dystopian society.*

Key words: dystopia, the big Other, the little other, metanarrative, minor narrative

У вересні 2013 р. провідна сучасна канадська письменниця, поетеса, критик та есеїст канадської літератури М. Етвуд завершила роботу над апокаліптичною трилогією, до якої увійшли романи-дистопії «Орикс і Крейк» (*Oryx and Crake*, 2003), «Рік Потопу» (*The Year of the Flood*, 2009) та «МеддАддам» (*MaddAddam*, 2013). Події творів є паралельними у часі; романи мають окремих головних персонажів, кожен з яких переповідає історію загибелі людства зі свого ракурсу.

Дистопійні проекти М. Етвуд є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Оскільки, М. Етвуд у своїх творах поєднує риси соціально-психологічного, історичного, феміністичного, апокаліптичного роману і роману-дистопії, то науковці аналізують різні аспекти: феміністичний (Н. Банерджі, К. Браун, М. Ю. Воронцова, Р. Гупта, Т. Дінуччі, Ю. А. Жаданов, Ш. Іршад, Н. Макей, А. Малак, А. С. Моуда, Е. М. Паже, К. Р. Стімсон, Ф. Толан, П. Л. Томас, С. Томк та ін.), постколоніальний (Г. Блекфорд, А. Вейс, К. Лабудова, А. Лафлен, Д. Кеттер, М. Коугестані, Н. Овчаренко, П. М. Редді, С. Томк та ін.), релігійний (Ф. Сторей, Дж. Сторей та ін.), екофеміністичний (Д. Бандьопадгай, Л. Романчук) та ін.

Мета нашої наукової розвідки розглянути функціональне навантаження на імена персонажів роману-дистопії «Орикс і Крейк» М. Етвуд та простежити, яким чином ім'я героя / героїні вказує на його/її статус як Іншого/Іншої у дистопійному суспільстві. Оскільки більшість персонажів роману «Орикс і Крейк» є спільними для творів трилогії, то для аналізу ми використовуємо їх сумарний образ, проте основну увагу зосереджуємо на тих аспектах, які першочергове змалювання мають у досліджуваному творі.

Теоретичною основою нашої розвідки є дискурс Іншого у постколоніальній критиці. Зокрема, ми опираємось на концепцію Е. Саїда («Орієнталізм», 1978), щодо імперіалістичного Заходу, який панує над колоніальним Сходом. В основі аналізу дискурс панівного та підпорядкованого, який філософ укладає у структуру постколоніальних бінарних опозицій: свій – чужий (інший), Захід – Схід (Орієнт), імперія – колонія, центр – маргінес. Відповідно, категорія Іншого за Е. Саїдом виступає як колонізоване, маргіналізоване, культурно та расово нижче [4].

Ми використовуємо теорію Ж. Лакана, у якій дискурс Іншого розгортається у двох площинах як співвідношення панівного / імперіалістичного великого Іншого та підпорядкованого / колонізованого малого іншого [1, с. 339].

Ми послуговуємося концепцією мовчання Е. Саїда («Культура й імперіалізм», 1993) в рамках якої, голос європейця / поневолювача / колонізатора є завжди домінантним, тобто голосом того, хто називає, в той час як підпорядкований інший, якого називають, не наділений власною думкою [5]. Відтак, розглядаємо поняття панівного Іншого як метанаративну категорію за Ж. Ф. Ліотаром («Ситуація постмодерну», 1974), яка виступає у ролі універсального та головного наративу. Відповідно категорію підпорядкованого іншого ми прирівнюємо до малого наративу, який у контексті кризи метанаративів [2, с. 16] деконструє бінарну опозицію «великий Інший – малий інший».

Події роману «Орикс і Крейк» відбуваються у дистопійному науково-зорієнтованому суспільстві, яке знає краху через антигуманну дію науковця Крейка. Крейк створює новий запрограмований біологічний вид – дітей Крейка та знищує людство, щоб дати планеті другий шанс. Вчений поширює вірус, який поступово вбиває всіх, включно з ним самим та його коханою дівчиною Орикс. Протагоністом роману, який переповідає події є вакцинований друг Крейка – Джиммі, якого шалений науковець навмисно залишає живим, щоб той доглянув за його лабораторними створіннями.

Роман «Орикс і Крейк» написано в рамках дистопійного шаблону М. Етвуд. Зокрема, письменниця у всіх своїх романах-дистопіях численно використовує історичні та біблійні імена, що свідчить про гіперрецептивність стилю письменниці та є інтертекстуальним елементом, який відображає ідейно-естетичну позицію авторки. Так, у творі «Орикс і Крейк» представники / представниці нового біовиду Дітей Крейка мають історичні імена: Імператриця Жозефіна, Мадам Кюрі, Авраам Лінкольн, Елеонора Рузвельт, Бенджамін Франклін, Наполеон, Симона де Бовуар та ін.

Імена у цьому випадку є антономазією, яку письменниця використовує у спробі переосмислити історію. Н. Макей зазначає, що імена відомих постатей – це «тягар історичного минулого», який Крейк поклав на плечі нових істот. Дослідниця вважає, що «ім'я впливає на подальшу долю людини» та що, послугуючись таким інтертекстуальним елементом, М. Етвуд з іронією риторично запитує: «Можливо, новий Наполеон незабаром захоче підкорити собі світ?» [3]. Дослідниця К. Керскенс вказує на «пародійне ставлення» Крейка до історії людства як до відео гри [8, с. 438].

Ми вважаємо, що, по-перше, ім'я (власна назва) у випадку використання його як антономазії у творі М. Етвуд набуває значення загальної. Відповідно таким чином руйнується метанаратив, який ця власна назва представляє, що у свою чергу дає можливість письменниці на перший план творів вивести нові (малі) наративи. Таким чином, метанаратив Історія людства знає реконструкції на прикладі існування Дітей Крейка (новостворених Лінкольна, Рузвельта і т. т.). З огляду на це, антономазійні образи у романі набувають ознак символу переходу від метанаративу до малого наративу.

По-друге, окрім інтертекстуальної функції історичні імена Дітей Крейка у романі «Орикс і Крейк» також вказують на підпорядковану роль нових істот. Адже, співставлення праобразів Дітей Крейка, які використовує письменниця, з роллю, яку їм відведено у романах-дистопіях, можна трактувати як різку іронію на те, що вони є лише іграшками у руках науковця Крейка. Персонаж Крейк глумливо обирає імена провідних історичних осіб аби продемонструвати свою першість та верховенство в плані творення історії. Крейк як той, хто називає, у цьому випадку виступає у ролі великого Іншого. Отже, у творах М. Етвуд антономазія імені як загальної назви також вказує на підпорядкований статус персонажа (носія імені). Відповідно створені письменницею антономазійні образи – це символ підконтрольного іншого у дистопійному суспільстві.

М. Етвуд неодноразово змінює імена персонажів в рамках своїх дистопій, зокрема у романі «Орикс і Крейк» ми простежуємо наступні трансформації: Гленн → Крейк, Джиммі → Сноумен, Барб Джоунс → Аманда Пейн та ін. Таким чином, імена допомагають читачеві встановити часові рамки, особливо коли спогади головних героїв переплітаються з реальністю. Проте, в основному письменниця використовує трансформацію імен, щоб продемонструвати кардинальні зміни, які відбулись у житті персонажів і які, власне, і призводять до появи нових імен або прізвиськ. М. Етвуд використовує ім'я як мотив поневолення та звільнення, тобто воно є вказівкою на зміну статусу: перехід від малого іншого до великого Іншого та навпаки.

У романі «Орикс і Крейк» подібну зміну найяскравіше продемонстровано на прикладі персонажа Гленна / Крейка. Пізніший образ цього героя повністю «знищив» попередній: «Гленн – є лише маскою, тому у спогадах Сноумена Крейк не буває Гленном, ніяких «Гленн, він же Крейк», «Гленн-Крейк», чи «Гленн, згодом відомий як Крейк» [6, с. 81]. Джиммі використовує ім'я «Гленн» у стосунку до науковця лише на стадії знайомства, коли думає, що вони зможуть стати «рівноправними» друзями. Зміна імені на Крейк у спогадах Джиммі засвідчує момент, коли протагоніст переходить у статус підпорядкованого, а Гленн у статус панівного. Кількісний аналіз частоти використання імен Гленн (9 разів) та Крейк (733) у романі «Орикс і Крейк» теж засвідчує повне витіснення первісного образу персонажа.

Обидва імені персонажа Крейка свідчать про унікальність його особистості. Гленн отримав своє ім'я на честь мертвого піаніста-генія, ім'я якого писали з двома 'нн'. Коли Джиммі зауважив, що це безглуздо, адже зазвичай ім'я Глен пишеться з однією 'н', то Крейк відповів, що «не все має сенс» [6, с. 81]. Винятковість імені «Крейк» простежується також на рівні лексичної алюзії. Червоношийний крейк – це зниклий вид австралійського птаха, «популяція якого ніколи, – сказав Крейк, – не була дуже численною» [6, с. 93]. Отож, взаємодія якісних ознак з кількісними показниками свідчить про питому вагу та значення цих ознак як таких, які вказують на остаточне встановлення статусу Крейка як обраного, унікального, великого Іншого.

Наступним прикладом зміни імені та відповідно зміни статусу є ім'я протагоніста Джиммі / Сноумен. Зменшено-пестливе ім'я Джиммі як похідне від імені Джеймс (James) вказує на несерйозне ставлення персонажів до головного героя та на те, що навіть у дорослому віці його сприймають за недосвідчену дитину, залежну від когось старшого.

Після пандемії, коли Джиммі думає, що крім нього ніхто не врятувався, він починає йменувати себе Сноуменом (Сноумен – транслітерація з англійської, у перекладі – Снігова людина). Головний герой пояснює, що він – «Снігова людина, яка існує і не існує, мерехтить на грані бурі занепаду, мавпоподібна людина, людиноподібна мавпа, потайний, невловимий, відомий лише з чуток і перевернутим слідам» [6, с. 8]. У цьому випадку, ім'я вказує на процес гібридизації персонажа, який не співвідносить себе ні з людством, яке вимерло, ні з новим біовидом, який вижив.

Вибір Джиммі свідчить, що він відчувається чужаком та одинаком у постапокаліптичному світі, і що рано чи пізно він стане жертвою чи то Дітей Крейка, чи то ген модифікованих тварин, чи то людей, які могли десь вижити: «Ходили чутки, що гірські племена полювали на снігових людей і при найменшій можливості їх вбивали. Говорили, що ці племена варили снігових людей, жарили їх, влаштовували бенкети, які канібалізм робив особливого цікавими» [6, с. 8]. Близькою до нашої є позиція Р. Пірес де Соуза, яка вважає, що ім'я Сноумен / Снігова людина – накладає міфологічний шаблон Еті – як істоти-легенди, існування якої не є доведеним, – та символізує, що персонаж є «стороннім (прим. перекл. аутсайдером), який не відповідає новому навколишньому середовищу». По-друге, дослідниця зазначає, що прізвисько Сноумен, як похідне від іменника «сніг» (snow), іронічно віддзеркалює явище природи, яке більше не існує в умовах глобального потепління. По-третє, як продовження метафори «снігу», прізвисько свідчить про невідповідність та недоречність білого, як кольору шкіри, у порівнянні з новоствореними різнокольоровими істотами Крейківцями, адже серед них Сноумен «є не лише останнім представником людської раси, але й останньою людиною білої раси». Крім

того, нове ім'я виконує функцію заперечення та є спробою стерти минуле, «щоб хоч якось існувати у теперішньому» [9, с. 194]. Ім'я вказує на відмирання метанаративу Людство.

Ми розглядаємо нове ім'я Джиммі не лише з позиції семантики та символіки, але й через призму психоаналізу амбівалентних стосунків між персонажем Джиммі / Сноуменом та Гленном / Крейком. Ми вважаємо, що ім'я, яке обирає собі Джиммі засвідчує про його спробу повстати проти волі Крейка, адже протагоніст, коли йменує себе Сноуменом, порушує одне з основних правил божевільного та владного науковця: «не можна обирати ім'я, яке не має фізичного еквіваленту – чи то скелету, чи опудала. Ніяких єдинорогів, грифонів, мантікор і василісків. Але правила більше не діють, і Сноумен з насолодою, хоча й гіркою, взяв собі таке сумнівне ім'я» [6, с. 8]. Відтак, зміну імені Джиммі – Сноумен можна тлумачити як спробу повстати проти правил Крейка і позбутись статусу малого іншого та статусу жертви.

Зміна імені – це основний перелом у свідомості протагоніста: адже, таким чином Джиммі робить спробу скинути з себе нав'язаний йому шаблон підпорядкованого та усіляко протистояти долі, яку обрав для нього Крейк. Проте безлюдне середовище та привиди минулого настільки гнітять головного героя, що згодом він втрачає бажання протистояти своїм внутрішнім страхам та повертається до підпорядкованої позиції. Снігова людина як біологічний вид з минулого – це остання стадія колонізації Джиммі. Зміна імені свідчить про перехід персонажа від першої, несвідомої позиції жертви до другої позиції жертви (М. Етвуд), коли він усвідомлює власний підневільний статус, але тлумачить його як волю Крейка. Сноумен є ще більш підпорядкованим, ніж Джиммі, адже він переконаний у неминучості своєї долі; а це ще раз засвідчує його роль як малого Іншого у стосунку до Крейка. Образ Сноумена – це образ вже повністю підкореного індивіда.

У романах-дистопіях «Орикс і Крейк» та «Рік Потопу» імена батьків Джиммі та Гленна або невідомі (батько Джиммі та батько Гленна), або їх використання зведено до мінімуму (ім'я матері Джиммі – Шерон, у романі звучить лише двічі). Усі безіменні персонажі виступають у ролі типових безликих підневільних жителів дистопійної реальності, чий сім'ї зруйнувала дистопійна система.

Описи зовнішності персонажів також зведено до мінімуму, що ще раз підкреслює стилізацію безликісті. Проте, подекуди героїв виділяє певна риса, яка стилістично використовується замість імені у вигляді синекдохи. Наприклад, усе, що відомо про зовнішність матері Джиммі, то це, що «вона була стрункою та блакитноокою» [7, с. 248]. М. Етвуд наголошує на кольорі очей як особливій рисі цього персонажа в обох романах та використовує опис замість імені. Зокрема, у романі «Орикс і Крейк» у спогадах протагоніста можна прослідкувати розгорнуту метафору: «дивлячись прямісінько на нього, її очі блакитніші за блакить» [6, с. 36] або «потім вона поглянула на Джиммі тим блакитним, ображеним на нього поглядом, який був йому таким відомим» [6, с. 79]. Після втечі, саме колір очей виділяє Шерон з-поміж інших протестуючих: «На якусь секунду бандана зісковзнула і Джиммі чітко її побачив – її нахмурені брови, її щирі блакитні очі, її чіткі вуста» [6, с. 212]. Крейк теж відзначає унікальність риси матері Джиммі: «Я одразу її помітив, ті блакитні очі. Це була або вона, або її клон» [6, с. 214]. Саме по очах Джиммі на відео про страту впізнає у жінці-зрадниці свою матір: «блакитноокий погляд, прямий, зухвалий, терплячий, поранений. Але ніяких сліз» [6, с. 303].

М. Етвуд також наголошує на прізвиську героїні, яке вона отримує, коли йде у підпілля. Перед тим як втекти з Компаньонів матері Джиммі, аби приховати свою крадіжку даних, розгромлює комп'ютер чоловіка за допомогою молотка. Згодом, вона потрапляє до підпільного релігійного угруповання Божих Садівників, де її кодове ім'я – Молотголова (Hammerhead). Зміна пасивного імені Шерон на активне прізвисько є доказом, що жінка позбувається статусу малого іншого та робить спробу не просто вирватись з дистопійного середовища, але й протистояти йому та знищити його. Відтак, зміна імені засвідчує перехід від малого іншого до великого Іншого.

Аналогічно М. Етвуд використовує зміну імені як свідчення переходу від підпорядкованої до панівної позиції на прикладі персонажів Орикс та Аманди Пейн. Образи цих двох жіночих персонажів у романах-дистопіях «Орикс і Крейк» та «Рік Потопу» є дзеркальним: вони відображають та взаємодоповнюють один одного.

Перш за все, Орикс – це псевдонім-прізвисько героїні, адже справжнє ім'я дівчини читачу знову ж таки невідоме. Відсутність імені вказує на відмову жінки від попереднього життя, у якому вона була залежною секс-рабинею. Коли героїня починає працювати з Крейком над його проектом Парадис, то обирає собі нове ім'я – Орикс, як похідне від назви вимерлої (за романами) африканської антилопи. Нове ім'я метафорично вказує на неможливість піяти героїню, адже невловима жінка залишається байдужою до почуттів Крейка та сприймає сексуальні зносини з ним виключно як роботу: «У будь-якому випадку, Крейк мій бос. А ти [Джиммі] для задоволення» [6, с. 368]. Під час роботи над проектом Парадис та після знайомства з Орикс у свідомості персонажа Крейка відбувається перелом, і він більше не відчуває тієї влади, що раніше. Адже, Орикс – жінка, у «якої було більше шупалець, ніж у восьминога» [7, с. 306], перевертає опозицію «колонізатор-колонізоване» на свою користь, і Крейк стає їй абсолютно підвладний і поводить так, ніби вона «перша, остання та єдина дівчина на планеті» [7, с. 306]. Попри запевняння Орикс, що вона любить Джиммі, складається враження, що він, як і Крейк, є радше іграшкою у її руках. Отримання імені «Орикс» свідчить, що героїня перейшла зі статусу безіменної жертви до статусу креативної не-жертви та поволі стає хижачкою.

Персонаж Аманди Пейн – це «митець абстрактного мистецтва, довговолоса брүнетка» [6, с. 283], з якою певний час зустрічається та мешкає Джиммі у романі «Орикс і Крейк»; а також – найкраща подруга героїні Рен, з якою вони разом жили у спільноті Божих Садівників у романі «Рік Потопу».

Персонажа Джиммі у Аманді приваблює той факт, що її ім'я як і решта фактів з її життя є вигадкою. У минулому дівчину звали Барб Джонс. По-перше, ім'я Барб алюзійно асоціюється із улюбленою лялькою усіх дітей світу – Барбі та викликає образ ідеальної красуні. По-друге, ім'я відображає характер героїні, адже «barb» в перекладі з англійської означає шип, колючка, шпилька. Зміна імені у випадку Аманди, як і у випадку матері Джиммі, є вимушеним заходом, щоб втекти від дистопійного уряду: «Вона змінила своє ім'я, тому що

не хотіла, щоб її знову зачинили на футбольному стадіоні для біженців, яких відправляли на усілякі роботи». Проте, згодом Аманда вже не сприймає свого справжнього імені: «Це було ім'я, характерне для білої шушвалі. Барб Джоунс, – сказала Аманда. – Воно мене ідентифікувало. Але тепер мене ніщо не ідентифікує. Тому я невидима» [7, с. 85].

Ім'я Аманда в офіційному списку опублікованого Міністерством соціального захисту США є один з найбільш уживаних імен за останні 100 років [10]. Як нам видається, такий вибір письменниці не є випадковим, оскільки з таким ім'ям героїні легко злитись з великою кількістю інших Аманд. Слід зауважити, що часто вживаним є ім'я Джиммі, яке посідає перше місце за частотою використання за останні 100 років (період 1912-2011) [10]. Частота використання цих імен засвідчує, що їх носіями можуть бути пересічні особистості, які нічим не вирізняються з-поміж решти. Отже, таким чином письменниця вкотре наголошує, що доля персонажів є близькою будь-якому читачу.

Під час аналізу імені Аманда Пейн не можна не помітити звуковий символізм, який використовує М. Етвуд. Прізвище героїні – Пейн (Payne) – співзвучне з англійським словом «раїн», яке перекладається як «біль». Прізвище є вказує на іронічне ставлення героїні до власного статусу жертви у минулому, яке було наповнене болем.

Образ Аманди Пейн у романах «Орикс і Крейк» – це сформований дистопійною реальністю персонаж, який виробив власну непідпорядковану, незалежну Іншість в умовах постійного виживання. Спробу Аманди, змінивши ім'я, «знову винайти себе», оскільки справжню Барб «знищила її жорстока, нудотно-солодка сімейка білих потолочей суспільства» [6, с. 283], можна розцінювати як намагання створити Іншу особистість – витривалішу та жорсткішу, яка б краще пристосувалась б до умов виживання. Нове ім'я це спроба позбутись минулого, у якому вона була слабкою, та відобразити шрами, які він нього залишилися.

Отже, питомими рисами шаблону роману-дистопії М. Етвуд є наступні ознаки: по-перше, описи зовнішності персонажів зведено до мінімуму; по-друге, персонажі або безіменні, або є носіями прізвиськ, мають типові, часто вживані імена, а також релігійні або історичні імена. Відповідно, імена персонажів у романі-дистопії є частиною ідеологічного задуму М. Етвуд та виконують кілька функцій, зокрема встановлюють інтертекстуальний зв'язок з літературними, історичними та релігійними площинами, а також вказують на позицію персонажа у стосунку до Іншого, тобто або маскують, або викривають підпорядковану (малий інший) та панівну позицію (великий Інший) героя у романі.

Література:

1. Лакан Ж. Семинары. Книга 2: «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954/1955) [Электронный ресурс] / Ж. Лакан // Пер с фр. А. Черноглазова. – М. : Гнозис / Логос, 1999. – 520 с. – Режим доступа : <http://yanko.lib.ru/books/psycho/lacan-seminaire-2.htm>
2. Ліотар Ж. Ф. Ситуація постмодерну [Текст] / Ж. Ф. Ліотар // Пер. з англ. Ю. Джулая // Філософ. і соціол. думка. – 1995. – № 5–6. – С. 15–38.
3. Макей Н. «Дзівосны новы свет» у рамане Маргарэт Этвуд «Орыкс і Карасцель» [Электронный ресурс] / Н. Макей // Міфалогія – фальклор – літаратура: праблемы паэтыкі: зб. навук. прац / склад. Т. І. Шамякіна; пад агул. рэд. В. П. Рагойшы. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2007. – Вып. 5. – С. 70–76. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/26668>
4. Саид Э. В. Ориентализм. Западные концепции Востока / Пер. с англ. А. В. Говорунова. [Текст] / Саид Э. В. – СПб. : Русский Мир, 2006. – 640 с.
5. Саїд Е. В. Культура й імперіялізм. [Текст] / Е. В. Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
6. Atwood M. Oryx and Crake [Text] / M. Atwood. – Great Britain: Virago Press, 2004. – 436 p.
7. Atwood M. The Year of the Flood [Text] / M. Atwood. – London, Berlin and New York : Bloomsbury Publishing, 2009. – 434 p.
8. Kerskens, C. Escaping the Labyrinth of Deception: A Postcolonial Approach to Margaret Atwood's Novels [Text] / C. Kerskens // Volume I. – Canada : Annee Academique, 2006-2007. – 524 p.
9. Pires de Souza R. Snowman and Dr. Manhattan: Wandering as a Mataphor of Existence [Text] / R. Pires de Souza // Estação Literária / Londrina, dez. 2011. – Volume 10A. – P. 190-206.
10. Top Names Over the Last 100 Years [Electronic resource] // USA Official Social Security Website. – Access mode : <http://www.ssa.gov/OACT/babynames/decades/century.html>